หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

อุปมาในตำราการประพันธ์สันสกฤต

ตำราการประพันธ์สันสกฤตที่อ้างถึงในวิทยานิพนธ์

ตำราการประพันธ์สันสกฤตที่สำคัญที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นตำราการประพันธ์สันสกฤตที่อธิบายเรื่องอุปมาไว้ละเอียดและสมควร ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ศึกษาประกอบในการทำวิทยานิพนธ์นี้ อันได้แก่

นาฏยศาสตร์

ผู้แต่ง คือ ภรตมุนี ประวัติของท่านไม่ปรากฏแน่ชัด เพียงแต่ทราบในตอนท้ายของหนังสือนาฏยศาสตร์ ซึ่งมีคำ "Nandibharatasaṅgītapustakam" ปรากฏอยู่ อาจจะตีความได้ ๒ แง่ คือ Nandibharata เป็นผู้แต่ง หรืออาจจะคัดลอกมาจากต้นฉบับของ Nandibharata ก็ได้[๑]

เวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในคริสตศตวรรษที่ ๓[๒]

ลักษณะคำประพันธ์ ส่วนใหญ่เป็นโศลก แต่มีฉันท์และร้อยแก้วปะปนบ้าง

เนื้อหา แบ่งเป็น ๓๘ อัธยายะ ซึ่งจะกล่าวย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

---

[๑] M. Winternitz, A History of Indian Literature Vol. 3, part I, translated from the German by Subhadra Jha, 2d ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1977), p. 6.

[๒] P.V. Kane, History of Sanskrit Poetics 4th. ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), pp. 43 -47.

อัธยายะที่ ๑ และ ๓ อัธยายะสุดท้าย กล่าวถึงกำเนิดของละคร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนิยายโบราณ

อัธยายะที่ ๒ และ ๓ การสร้างเวที และการทำพิธีเปิดซึ่งสังเกตได้ว่าเป็นพิธีการทางศาสนา

อัธยายะที่ ๔, ๘ – ๑๔, ๒๔ และ ๒๕ – ท่ารำต่าง ๆ
อัธยายะที่ ๕ – บทเบิกโรง
อัธยายะที่ ๖ – รส
อัธยายะที่ ๗ – ภาวะ
อัธยายะที่ ๑๕ – ฉันท์
อัธยายะที่ ๑๖ – อลังการ
อัธยายะที่ ๑๗ – ภาษาที่ตัวละครใช้ในการแสดง
อัธยายะที่ ๑๘ – ทศรูป
อัธยายะที่ ๑๙ – วิวัฒนาการของท่าทางการแสดง
อัธยายะที่ ๒๐ – ประเภทของบทละคร
อัธยายะที่ ๒๑ – การแต่งตัวของตัวละคร
อัธยายะที่ ๒๒ และ ๒๓ – ประเภทของพระเอก, นางเอก และตัวละครต่าง ๆ
อัธยายะที่ ๒๖ และ ๓๕ – บทบาทของตัวละคร
อัธยายะที่ ๒๗ – เวลา สถานที่ และโอกาสของการแสดง
อัธยายะที่ ๒๘ – ๓๔ – ดนตรีและเพลง

Manomohan Ghosh ได้แปลนาฏยศาสตร์ออกเป็นภาษาอังกฤษ ๒๗ อัธยายะ และในประเทศไทยก็มีผู้แปลนาฏยศาสตร์เช่นกัน กล่าวคือ ในปี ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้พราหมณ์

กุปปุสสวามิ อารยะ แปลบางส่วนของอัธยายะที่ ๔ ซึ่งว่าด้วยท่ารำต่าง ๆ เพื่อนำลงในตำราฟ้อนรำของพระองค์ ในปี ๒๕๑๑ ศาสตราจารย์ แสง มณวิทูร ได้แปลนาฏยศาสตร์ตั้งแต่อัธยายะที่ ๑ ถึงอัธยายะที่ ๗ ให้ชื่อหนังสือว่า นาฏยศาสตร์ตามชื่อเดิม

กาวยาทรรศ

ผู้แต่ง ทัณฑิน ประวัติของท่านไม่ปรากฏแน่ชัก

เวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในคริสตศตวรรษที่ ๗[๑]

ลักษณะคำประพันธ์ ฉันท์

เนื้อหา แบ่งเป็น ๓ ปริจเฉท ได้แก่

ปริจเฉทที่ ๑ – ความหมายและประเภทของกาวย, ลีลาการแต่ง, คุณ ๑๐ ชนิด อธิบายอนุปราสและกล่าวถึงสิ่งจำเป็นที่ทำให้บทประพันธ์งดงาม ๓ ประการ คือ ประติภา, ศรุติ และ อภิโยกะ

ปริจเฉทที่ ๒ – ความหมายและประเภทของอลังการ

ปริจเฉทที่ ๓ – ยมก, จิตรพันธะ, ประเหลิกา ๑๖ ชนิด และโทษ ๑๐ ประการ

กาวยาทรรศ ได้แปลออกเป็นภาษาเยอรมัน ในปี ๑๘๙๐ โดย Bohtlingk และมีผู้เขียนบทอธิบายไว้หลายท่าน เช่น Premacandratarkavāgīśa ได้ทำคำอธิบายไว้ในปี ๑๘๖๓ เป็นต้น

---

[๑] M.A. Winternitz, A History of Indian Literature, III. part I, p. 13.

กาวยประกาศ

ผู้แต่ง มัมมฏ ซึ่งมีชีวิตก่อนกริสตศตวรรษที่ ๑๒ สันนิษฐานกันว่าเป็นพราหมณ์ผู้เกิดในแคว้นแคชเมียร์ และเป็นบุตรของ ชัยยฏ อาจจะเป็นน้องชายของไกยฏ นักไวยากรณ์และของอุพพฏ ผู้เชี่ยวชาญทางพระเวท[๑]

เวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในกริสตศตวรรษที่ ๑๑[๒]

ลักษณะการแต่ง ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ การิกะ วฤตติ และตัวอย่าง ซึ่งส่วนใหญ่จะนำมาจากงานของกวีต่าง ๆ

เนื้อเรื่อง แบ่งเป็น ๑๐ อุลลาสะ ได้แก่

อุลลาสะที่ ๑ – ความหมายและประเภทของกาวย
อุลลาสะที่ ๒ – อธิบายวาจก ลากษณิก และ วยัญชกะ
อุลลาสะที่ ๓ – ชนิดและหน้าที่ของวยัญชกะ
อุลลาสะที่ ๔ – ธวนิ และ รส
อุลลาสะที่ ๕ – กุณีภูตวยังกย
อุลลาสะที่ ๖ – จิตร
อุลลาสะที่ ๗ – โทษของปท, วากย, อรรถ และ รส
อุลลาสะที่ ๘ – ความแตกต่างระหว่างกุณกับวลังการ

---

๑ M. Winternitz, A History of Indian Literature, III. part I, p. 23.

๒ Ibid., III part I, p. 23.

จุลลาสะที่ ๙ – อลังการฝ่ายเสียง

จุลลาสะที่ ๑๐ – อลังการฝ่ายความหมายและโทษของอลังการ

มีผู้แปลกาวยประกาศออกเป็นภาษาอังกฤษหลายครั้ง เช่น ในปี ๑๘๙๘ แปลโดย Gangānātha Jhā; ปี ๑๙๗๐ R.C. Dwivedi แปล

วาคภฏาลังการ

ผู้แต่ง วาคภฏ สันนิษฐานว่าเป็นบุตรของโสม นับถือศาสนาไชน และมีชีวิตอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๑๒[๑]

เวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่า แต่งราวก้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒[๒]

ลักษณะคำประพันธ์ ฉันท์

เนื้อหา แบ่งเป็น ๕ ปริจเฉท ได้แก่

ปริจเฉทที่ ๑ – ความหมายของกาวย ประติภา วยุตปัตติ และอัภยาสและแนะนำผู้ฝึกหัดการประพันธ์

ปริจเฉทที่ ๒ – ภาษาที่ใช้ในกาวย ประเภทของกาวย และโทษของบทวากยอรรถ

ปริจเฉทที่ ๓ – กุณ

ปริจเฉทที่ ๔ – อลังการฝ่ายเสียง อลังการฝ่ายความหมาย ไวทรรภ และเกาศียา

---

[๑] M. Winternitz, A History of Indian Literature, III. part I, p. 25.

[๒] Ibid., III. part I, p. 25.

ปริจเฉทที่ ๕ – รส ประเภทของนายก นายิกา บทอวยพร และบทสรุปความ

มีผู้เขียนคำอธิบายวากภฏาลังการไว้หลายท่าน เช่น Simhadevagani เขียนคำอธิบายในปี ค.ศ. ๑๕๓๓ เป็นต้น และ ป.ส.ศาสตรี ได้แปลเป็นภาษาไทยในปี ๒๔๘๕ โดยให้ชื่อหนังสือว่า อลังการศาสตร์ของวากภฏ

<u>สาหิตยทรรปณ</u>

<u>ผู้แต่ง</u> วิศวนาถ กวิราช ซึ่งเป็นบุตรของ Candrasekhara และเป็นหลานชายคนโตของ Nārāyana มีชีวิตอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๑๔[๑]

<u>เวลาที่แต่ง</u> ราวปลายคริสตศตวรรษที่ ๑๔

<u>ลักษณะคำประพันธ์</u> ฉันท์

<u>เนื้อหา</u> แบ่งเป็น ๑๐ ปริจเฉท ได้แก่

ปริจเฉทที่ ๑ – ประโยชน์และความหมายของกาวย

ปริจเฉทที่ ๒ – ความหมายของบท วากย และ อรรถ

ปริจเฉทที่ ๓ – รส และ ภาวะ

ปริจเฉทที่ ๔ – ธวนิ และคุณีภูตวยังคย

ปริจเฉทที่ ๕ – วยญชนาวฤตติ

ปริจเฉทที่ ๖ – การณกร

ปริจเฉทที่ ๗ – โทษของกาวย

ปริจเฉทที่ ๘ – คุณของกาวย

---

[๑] M. Winternitz, <u>A History of Indian Literature</u>, III. part I, p. 29.

ปริจเฉทที่ ๙ – ลีลาการประพันธ์ อันได้แก่ ไวทรรภี, เคาฑี, ปัญจาลี และลาฏี

ปริจเฉทที่ ๑๐ – อลังการฝ่ายเสียงและอลังการฝ่ายความหมาย

สาหิตยทรรปณ มีผู้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษหลายครั้งด้วยกัน เช่น Ballantyne และ Mitra ได้แปลออกมาในปี ๑๘๗๕ และ P.V. Kane ได้แปลในปี ๑๙๗๔

นิยามของคำว่า "อุปมา"

ตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต "อุปมา" เป็นคำนามเพศหญิง ประกอบรูปศัพท์จากธาตุ "มา" ซึ่งแปลว่า วัด ตวง เปรียบ และลงอุปสรรค "อุป" ข้างหน้าได้รูปกำเป็น "อุปมา" แปลว่า การเปรียบเทียบ ความเหมือนกัน

ตำราการประพันธ์สันสกฤตให้คำนิยามคำว่า "อุปมา" ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ภรตมุนีกล่าวว่า "ในการแต่งกาวย สิ่งใดที่มีความเหมือนกันจะถูกเปรียบเทียบกัน สิ่งนั้นเรียกว่าอุปมา ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติและรูปแบบ"[๑] และทัณฑิน กล่าวว่า "สิ่งที่มีความคล้ายคลึงกันปรากฏอยู่ย่อมมีการเปรียบเทียบกัน"[๒] ดังนั้นจะเห็นว่า

---

[๑] Nāṭ. XVI. 44, p. 260.
yatkiṃcitkāvyabandheṣu sādṛśyenopamīyate /
upamā nāma sā jñeyā guṇākṛtisamāśrayā // XVI. 44 //

[๒] Kād. II. 14, pp. 118 - 119.
yathākathaṃcit sādṛśyaṃ yatrodbhūtaṃ pratīyate /
upamā nāma sā tasyāḥ prapañcoyaṃ pradarśyate // II.14//

"อุปมา" ก็คือ การเปรียบเทียบของสองสิ่งซึ่งมีคุณสมบัติเหมือนกัน[๑]

องค์ประกอบของอุปมา

อุปมาที่สมบูรณ์ (ปูรโณปมา) จะต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการ[๒] ดังนี้

๑. ตัวนำมาเปรียบเทียบ (อุปมาน)

๒. ตัวถูกเปรียบ (อุปเมย)

๓. ลักษณะธรรมชาติที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม)

๔. ศัพท์ที่บ่งการเปรียบเทียบ (อุปมาประติปาทก)[๓]

ส่วนอุปมาที่มีองค์ประกอบไม่ครบองค์ ๔ ประการ เรียกว่า ลุปโตปมา[๔]

ประเภทของอุปมา

จากการศึกษาประเภทของอุปมาในตำราการประพันธ์สันสกฤตที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีการแบ่งอุปมาออกเป็นหลายประเภท จนยากที่จะกล่าวให้ละเอียดได้ อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยจะสรุปความคิดเห็นเกี่ยวกับการแบ่งประเภทของอุปมา ที่ปรากฏในตำราการประพันธ์สันสกฤตออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่แบ่งประเภทของอุปมา โดยเน้นเนื้อหาหรือความหมายภายใน ได้แก่ กัมภีร์นาฏยศาสตร์ของภรตมุนี กาวยาทรรศของทัณฑิน และวาคภฏาลังการของวาคภฏ ส่วนกลุ่มที่ ๒ แบ่งประเภทของอุปมาโดยเน้นองค์ประกอบหรือรูปแบบภายนอก ได้แก่ กาวยประกาศของมัมมฏ และสาหิตยทรรปณของวิศวนาถ กวิราช

---

[๑] ดู Kāv. X. p. 384 อลังการศาสตร์ IV. 50, หน้า 79 และ Sāh. X. 14, p. 17.

[๒] ดู Kāv. X. 87, p. 384, Sāh. X. 15, p. 17.

[๓] ดูรายละเอียดใน Kād. II, pp. 151 - 158.

[๔] ดู Kād. II, p. 384, Sāh. X. 17, p. 18.

การแบ่งประเภทของอุปมาโดยเน้นเนื้อหาหรือความหมายภายใน

ผู้ที่แบ่งประเภทของอุปมาไว้ละเอียดโดยดูเนื้อความ คือ ทัณฑิน ผู้แบ่งอุปมาออกเป็น ๓๒ ชนิด ส่วนภรตมุนีแบ่งอุปมาไว้ ๕ ชนิด และวามนกล่าวถึงอุปมาเพียง ๓ ชนิด ประเภทอุปมาที่ภรตและวามนกล่าวถึง มีกล่าวไว้ในกาวยาทรรศของทัณฑิน เพราะฉะนั้น ต่อไปนี้จะกล่าวถึงประเภทของอุปมาของทัณฑิน ซึ่งมี ๓๒ ชนิด ดังนี้

๑. ธรรโมปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวถึงสาธารณธรรม เช่น
โอ้สาวน้อยฝ่ามือของเธอมีสีแดงเหมือนกับดอกบัว[๒]

๒. วัสตูปมา คือ อุปมาที่ไม่กล่าวถึงสาธารณธรรม เช่น
ใบหน้าของเธอเหมือนดอกบัว ตาทั้งสอง (ก็) เหมือนดอกบัว[๓]

๓. วิปรรยาโสปมา[๔] คือ อุปมาที่เปลี่ยนอุปมานเป็นอุปเมย เช่น
ดอกบัวบานเหมือนกับใบหน้าของท่าน[๕]

---

[๑]ดูเปรียบเทียบพระมหาสามีสังฆรักขิต, พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, แปลโดย นาวาอากาศเอก แย้ม ประพัฒน์ทอง (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๒), ๔.๑๘๖, หน้า ๑๕๑. ต่อไปจะใช้เพียงแต่ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ.

[๒]Kād. II. 15, p. 122.

ambhoruham ivātāmram mugdhe karatalam tava

[๓]Kād. II. 16, p. 124.

rājīvam iva te vaktram netre nīlotpale iva

[๔]ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๘๗, หน้า ๑๕๒.

[๕]Kād. II. 17, p. 124.

tvad ānanam ivonnidram aravindam abhūditi

๔. อันโยนโยปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวถึงอุปมานซึ่งนำมาใช้เป็นอุปเมย และอุปเมยก็นำมาใช้เป็นอุปมาน เช่น

ดอกบัวเหมือนใบหน้าของท่าน ใบหน้าของท่านเหมือนดอกบัว[๒]

๕. นิยโมปมา คือ อุปมาที่กล่าวเปรียบเฉพาะ เช่น

ใบหน้าของท่านเสมอกับดอกบัวไม่เสมอกับสิ่งอื่น[๓]

๖. อนิยโมปมา คือ อุปมาที่กล่าวเปรียบไม่เฉพาะ เช่น

ใบหน้าของเธอเหมือนดอกบัวและเหมือนสิ่งอื่นอีก[๔]

๗. สมุจจโยปมา คือ อุปมาที่กล่าวรวม ๆ เช่น

ใบหน้าของเธอไม่เหมือนกับพระจันทร์ เพราะความผุดผ่องอย่างเดียว แต่รวมทั้งความแจ่มใสด้วย[๕]

---

[๑] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๘.๑๘๘, หน้า ๑๕๓, อลังการศาสตร์ ๘.๕๔, หน้า ๘๐, Kāv. X. 407, p. 403, Sāh. X. 27, p. 22.

[๒] Kād. II. 18, p. 125.

tavānanam ivāmbhojam ambhojamiva te mukham

[๓] Kād. II. 19, p. 126.

tvan mukham kamalanāiva tulyam nānyena kenacit

[๔] Kād. II. 20, p. 126.

padmam tāvad tavānveti mukham anyac ca tādrsam /

[๕] Kād. II. 21, p. 126.

.....na kāntyaiva mukham tava /
hlādanākhyena cānveti karmanendum itīdrsī // 21 //

๘. อติศโยปมา คือ อุปมาที่กล่าวเกินความจริง เช่น

ใบหน้าของเธอที่ (ฉัน) มองเห็น ดูราวกะพระจันทร์ในท้องฟ้า[๑]

๙. อุตเปรกษิโตปมา[๒] คือ อุปมาที่กล่าวเปรียบเทียบ เช่น

พอที่เถอะสำหรับความโอ้อวดของดวงจันทร์ว่าความงามแห่ง
ใบหน้าของนางมีในตัวเรา เพราะความงามนี้มีแม้ในดอกบัว[๓]

๑๐. อัทภุโตปมา[๔] คือ อุปมาที่กล่าวความแปลก เช่น

โอ้นางผู้มีกิ้วอันงามผิว่าดอกบัว ฟังมีดวงตาที่รมย์ชมชายสักนิด
แล้ว ดังนั้นจงรับเอาความงามของใบหน้าเธอไปด้วย[๕]

---

[๑] Kād. II. 22, p. 127.

tvayy eva tvan mukham drstam drsyate divi candramāh
iyaty eva bhidā nānyety asāv atiśayopamā // 22 //

[๒] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๘.๑๔๘, หน้า ๑๖๓.

[๓] Kād. II. 23, p. 127.

mayy evāsyā mukhaśrīr ity alam indor vikatthanāih /
padmepi sā yad asty evety asāv utpreksitopamā // 23 //

[๔] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๘.๑๔๙, หน้า ๑๕๔.

[๕] Kād. II. 24, pp. 127 - 128.

yadi kimcid bhavet padmam subhru vibhrāntalocanam /
tat te mukhaśriyam dhattām ity asāv adbhutopmā // 24 //

๑๑. โมโหปมา คือ อุปมาว่าด้วยความเข้าใจผิด เช่น
โอนางผู้บอบบาง ด้วยเห็นหน้าเธอเป็นพระจันทร์ ฉันเฝ้าตาม
พระจันทร์ด้วยความเข้าใจผิดว่าเป็นหน้าเธอ[๑]

๑๒. สังสโยปมา[๒] คือ อุปมาที่กล่าวความสงสัย เช่น
ดอกบัวมีแมลงภู่วนอยู่ภายในหรือ ใบหน้าของเธอมีดวงตา
ชม้อยชม้ายหรือ ฉันคิดสงสัยอยู่[๓]

๑๓. นิรณโยปมา คือ อุปมาที่กล่าวด้วยการลงความเห็น เช่น
ความน่ารักที่ทำให้พระจันทร์อาย ไม่ใช่ความน่ารักของดอกบัว
ที่ถูกพระจันทร์ข่ม เพราะฉะนั้น มันคือใบหน้าของนางนั่นแหละ[๔]

---

[๑] Kād. II. 25, p. 128.

śaśīty utpreksya tanv aṅgi tvan mukham tvan mukhāśayā
idam apy anudhāvāmīty esā mohopamā smrtā // 25 //

[๒] ดูเปรียบเทียบ พระคัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๔, หน้า ๑๖๔, อลังการ-
ศาสตร์ ๔.๗๓, หน้า ๘๑. Kāv. X. 410, p. 402, Sāh. X. 35, p. 26.

[๓] Kād. II. 26, p. 130.

kim padmam antar bhrāntāli kim te loleksanam mukham /
mama dolāyate cittam itīyam samśayopamā // 26 //

[๔] Kād. II. 27, p. 130.

na padmasyendunigrāhyasyendulajjākarī dyutih /
atas tvan mukham evedam ity asāu nirnayopamā // 27 //

๑๔. สเลโษปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวด้วยสเลษะ หรือคำที่มีความหมายใช้ได้กับอุปมานและอุปเมย เช่น

ใบหน้าของเธอเพียงดังดอกบัว มีกลิ่นหอมพร้อมด้วยความงามและแข่งกับดวงจันทร์[๒]

๑๕. สมาโนปมา[๓] คือ อุปมาที่ใช้คำที่มีความหมายหลายความหมาย เช่น

แนวแห่งอุทยานงามด้วยป่าไม้รัง เหมือนหญิงสาวผู้งามด้วยใบหน้าอันมีลูกผมเป็นลอน[๔]

---

[๑]อรรถสเลษะ ดู Heramba Nath, Chatterjee, Comparative Studies in Pali and Sanskrit Alaṅkāras (Calcutta : Sanskrit Pustak Bhandar, 1960), p. 18. ดูเปรียบเทียบ พระคัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๐, หน้า ๑๕๕.

[๒]Kād. II. 28, p. 131.

śiśirāṃśupratispardhi śrīmat surabhigandhi ca /
anbhojam iva te vaktram iti ślesopamā smrtā // 28 //

[๓]สัพพสเลษะ ดู Heramba Nath, Chatterjee, Comparative Studies in Pali and Sanskrit Alaṅkāras, p. 18. ดูเปรียบเทียบ พระคัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๑, หน้า ๑๕๕.

[๔]Kād. II. 29, p 132.

bālevodyānamāleyaṃ sālakānanaśobhinī // 29 //

๑๖. นินโทปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวเชิงตำหนิ เช่น

ดอกบัวยังมีธุลีมาก ดวงจันทร์ยังมีเสื่อม ใบหน้าของเธอล้ำเลิศแม้จะเสมอด้วยดอกบัวและดวงจันทร์[๒]

๑๗. ประกำโสปมา[๓] คือ อุปมาที่กล่าวสรรเสริญ เช่น

ดอกบัวแคนเกิดของพระพรหม พระจันทร์อันพระกัมภุเทิดไว้บนพระเกียร ทั้งสองนี้เปรียบด้วยใบหน้าของเธอ[๔]

๑๘. อาจิขยาโสปมา คือ อุปมาที่กล่าวประกาศ เช่น

ใจของเราปรารถนาจะบอกว่า ใบหน้าของเธอเปรียบด้วยดวงจันทร์ การบอกนั้นเป็นคุณหรือโทษ[๕]

---

[๑] ดู Nāt. XVI. 52, p. 261. และดูเปรียบเทียบ พระคัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๒, หน้า ๑๕๖.

[๒] Kād. II. 30, p. 132.

padmam bahurajaś candraḥ kṣayī tābhyām tavānanam /
samānam api sotsekam iti nindopamā smṛtā // 30 //

[๓] ดู Nāt. XVI. 51, p. 261.

[๔] Kād. II. 31, p. 133.

brahmanopy udbhavaḥ padmaś candraḥ śambhuśirodhṛtaḥ /
tāu tulyāu tvan mukheneti sā praśaṃsopamocyate // 31 //

[๕] Kād. II. 32, p. 133.

candrena tvan mukham tulyam ity ācikhyāsu me manaḥ /
sa guno vāstu doṣo vety ācikhyāsopamām viduḥ // 32 //

๑๙. วิโรโธปมา คือ อุปมาที่กล่าวแข่งขันกัน เช่น

บัวสัตตบรรณ ดวงจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วง ใบหน้าของเธอ ทั้งสามนี้แข่งขันซึ่งกันและกัน[๑]

๒๐. ปะติเษโธปมา[๒] คือ อุปมาที่กล่าวปฏิเสธ เช่น

ดวงจันทร์อันเย็นเยียบและมีรอยตำหนิ ไม่สามารถจะประชันกับหน้าของท่านได้[๓]

๒๑. ตุลปมา คือ อุปมาที่กล่าวประจบ เช่น

ใบหน้าของเธอมีนัยน์ตากวางเป็นรอยแต้ม ดวงจันทร์มีกวางเป็นรอยแต้ม ทั้งสองสิ่งเสมอกันนั่นเทียว จึงไม่งามมากกว่ากัน[๔]

๒๒. ตัตวาขยาโนปมา[๕] คือ อุปมาที่กล่าวความจริง เช่น

---

[๑] Kād. II. 33, p. 133.

śatapatraṃ śarac candras tvad ānanam iti trayam /
parasparavirodhīti sā virodhopamā matā // 33 //

[๒] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๓, หน้า ๑๕๘.

[๓] Kād. II. 34, p. 134.

na jātu śaktir indos te mukhena pratigarjitum /
kalaṅkino jadasyeti pratiṣedhopamāiva sā // 34 //

[๔] Kād. II. 35, p. 134.

mṛgekṣaṇāṅkam te vaktraṃ mṛgeṇāivāṅkitaḥ śaśī /
tathāpi sama evāsau notkarṣīti catūpamā // 35 //

[๕] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๑๔๗, หน้า ๑๖๒.

สิ่งนี้ก็อหน้าม็ใช่ดอกบัว สิ่งเหล่านี้ก็อตาม็ใช่แมลงภู่[๑]

๒๓. อสาธารโณปมา[๒] คือ อุปมาที่กล่าวไม่ทั่วไป เช่น

ใบหน้าของเธอชะความงามของบัวอรพินท์ และดวงจันทร์ งามเปรียบด้วยตัวเองนั่นเทียว[๓]

๒๔. อภูโตปมา[๔] คือ อุปมาที่กล่าวด้วยสิ่งที่ไม่มี เช่น

ใบหน้าของท่านมีความเปล่งปลั่งราวกับความผุดผ่องของดอกบัว ซึ่งมารวมกัน ณ ที่แห่งหนึ่ง[๕]

---

[๑] Kād. II. 36, p. 135.

na padmam mukham evedam na bhṛṅgo cakṣuṣī ime /

[๒] ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ค.ศ.๑๙๔, หน้า ๑๕๙, ฎ Kāv. X. 406, p. 400. Sāh. X. 26, p. 21.

[๓] Kād. II. 37, p. 135.

candrāravindayoḥ kāntim atikramya mukham tava /

ātmanāivābhavat tulyam ity asādhāraṇopamā // 37 //

[๔] ดูเปรียบเทียบ Nāṭ. XVI. 53, p. 261. และพระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ค.ศ.๑๙๕, หน้า ๑๖๐.

[๕] Kād. II. 38, p. 136.

sarvapadmaprabhāsāraḥ samāhṛta iva kvacit /

tvad ānanam vibhātīti tām abhūtopamām viduḥ // 38 //

๒๕. อสัภาวิโตปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวเหมาะบางส่วน เช่น

อนึ่ง คำพูดที่หยาบคายจากปากของเธอ มลทินจากจันทรมณฑล เพียงดังไฟจากน้ำอบปรุงจากไม้จันทน์[๒]

๒๖. พหูปมา คือ อุปมาที่กล่าวเปรียบหลายอย่าง เช่น

การสัมผัสท่านเย็นเหมือนจันทรกานต์ แสงจันทร์ และน้ำอบปรุงจากไม้จันทน์[๓]

๒๗. วิกริโยปมา คือ อุปมาที่กล่าวถึงสาธารณธรรมที่นำมาจากอุปมาน เช่น

โอ้นางผู้มีร่างอันบอบบาง ใบหน้าของเธอเหมือนดัดมาจากภายในดอกบัว มีร่องรอยเหมือนจากจันทรมณฑล[๔]

---

[๑]ดูเปรียบเทียบ Nāṭ. XVI. 55, p. 261.

[๒]Kād. II. 39, p. 136.

candrabimbād iva visam candanād iva pāvakah /
parusā vāg ito vaktrād ity asambhāvitopamā // 39 //

[๓]Kād. II. 40, p. 137.

candanodakacandrāmśucandrakāntādiśītalah /
sparśas tavety atiśayam bodhayantī bahūpamā // 40 //

[๔]Kād. II. 41, p. 137.

candrabimbād ivotkīrnam padmagarbhād ivoddhrtam /
tava tanv aṅgi vadanam ity asāu vikriyopamā // 41 //

๒๘. มาโลปมา[๑] คือ อุปมาที่กล่าวต่อเนื่องกันเหมือนดอกไม้ร้อยมาลา เช่น

ความกล้าหาญในลักษมีแก่ท่าน เปรียบเหมือนแสงอาทิตย์ (ให้ลักษมี) แก่ดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์ (ให้ลักษมี) แก่กลางวัน และกลางวัน (ให้ลักษมี) แก่ท้องฟ้า[๒]

๒๙. วากยารโถปมา[๓] คือ อุปมาที่กล่าวแสดงคำเปรียบ เช่น iva ศัพท์ เป็นต้น[๔] เช่น

ใบหน้าของท่านที่มีดวงตาหวั่นไหว มีฟันที่เห็นแววววาว เปรียบเหมือนดอกบัวแย้มเกสรซึ่งมีผึ้งบินวนเวียนอยู่[๕]

๓๐. ประติวัสตูปมา[๖] คือ อุปมาที่กล่าววัตถุเทียบ เช่น

---

[๑]ดูเปรียบเทียบ Kāv. X. 405, p. 400. อลังการศาสตร์ ๔.๕๗. หน้า ๘๐. Sāh. X. 26, p. 21.

[๒]Kād. II. 42, pp. 137 - 138.

pūsny ātapa ivāhnīva pūsā vyomnīva vāsarah /
vikramas tvayy adhāl laksmīn iti mālopamā matā // 42 //

[๓]ดูเปรียบเทียบ อลังการศาสตร์ ๔.๔๔, หน้า ๘๔.

[๔]iva ศัพท์อาจจะมีมากกว่าหนึ่งก็ได้.

[๕]Kād. II. 44, p. 139.

tvad ānanam adhīrāksam āvir dasanadīdhiti /
bhramad bhrngam ivālaksyakesaram bhāti pankajam //44//

[๖]ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, ๔.๖๐๑, หน้า ๑๖๕, ดู Sāh. X. 50, p. 35.

ในบรรดาพระเจ้าแผ่นดินที่เกิดมา ตราบจนทุกวันนี้ไม่มีแม้สักองค์เดียวที่เหมือนท่าน ต้นไม้อันเป็นต้นที่สองของปาริชาติไม่มีแน่แท้[๑]

๓๑. ตุลยโยคิโตปมา คือ อุปมาที่กล่าวถึงการกระทำเหมือนกัน พร้อม ๆ กัน เช่น

พระอินทร์ตื่นขึ้นเพื่อรักษาสวรรค์ พระราชาตื่นขึ้นเพื่อรักษาโลก พระอินทร์ขจัดอสูรทั้งหลาย พระราชาขจัดความหยิ่ง[๒]

๓๒. เหตุปมา คือ อุปมาที่ประกอบด้วยเหตุผล เช่น

ข้าแต่เทวะ ด้วยความงาม ท่านเหมือนพระจันทร์ ด้วยความรุ่งเรือง ท่านเหมือนพระอาทิตย์ และด้วยพละกำลัง ท่านเหมือนมหาสมุทร[๓]

การแบ่งประเภทอุปมาของทัณฑีนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า ทัณฑีนมุ่งจะแบ่งประเภทอุปมาโดยละเอียด แม้ว่าอุปมาบางประเภทจะเน้นองค์ประกอบ แต่

---

๑ Kād. II. 47, p. 140.

nāikopi tvādṛśodyāpi jayamānesu rājasu /
nanu dvitīyo nāsty eva pārijātasya pādapaḥ // 47 //

๒ Kād. II. 49, pp. 141 - 142.

divo jāgarti rakṣāyāi pulomārir bhuvo bhavām /
asurās tena hanyante sāvalepās tvayā nṛpāḥ // 49 //

๓ Kad. II. 50, p. 142.

kāntyā candramasam dhāmnā sūryam dhāiryena cārnavam /
rājann anukarosīti sāisā hetūpamā matā // 50 //

ส่วนใหญ่ก็ได้เน้นทางด้านเนื้อหาหรือความหมายภายใน อันมีความคิดแนวเดียวกับภรตมุนี และวาคภฏ

<u>การแบ่งประเภทของอุปมาโดยเน้นองค์ประกอบหรือรูปแบบภายนอก</u>

มัมมฏ และวิศวนาถกวิราช ได้แบ่งประเภทของอุปมา โดยเน้นองค์ประกอบหรือรูปแบบภายนอกไว้ ซึ่งมัมมฏแบ่งเป็น ๒๕ ชนิด แต่วิศวนาถกวิราชได้กล่าวถึง ๒๗ ชนิด และส่วนใหญ่วิศวนาถกวิราชจะดำเนินตามมัมมฏ ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเภทอุปมาตามที่มัมมฏได้แบ่งไว้ คือ

มัมมฏแบ่งประเภทอุปมาออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ โดยยึดองค์ประกอบเป็นสำคัญ คือ มีองค์ประกอบครบ (ปูรโณปมา) และมีองค์ประกอบไม่ครบ (ลุปโตปมา) และแบ่งประเภทย่อย ๆ ออกเป็น ๒ ประเภท คือ เสราคี หมายถึง อุปมา ที่มีคำ yathā iva vā เป็นต้น อยู่หน้าอุปมา หรือมีปัจจัย vat แสดงในความหมายของ iva และแสดงอุปมาน วิภัตติที่ ๖ หรือ วิภัตติที่ ๗ และอารถี หมายถึง อุปมาที่มีคำ tulya sama เป็นต้น หรือมีปัจจัย vat แสดงในความหมายของ tulya และแสดงนามวิภัตติที่ ๓ นอกจากนี้อุปมาจะปรากฏในลักษณะของกำ ตัทธิต กำสมาส กำที่ประกอบด้วยปัจจัยบางชนิด และในประโยค ต่อไปนี้จะกล่าวถึงประเภทของอุปมาของมัมมฏ ซึ่งมี ๒๕ ประเภท ดังนี้

๑. ตัทธิตกา เสราคี ปูรโณปมา[๑] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ iva ศัพท์ และแสดงอุปมาในคำตัทธิต เช่น

---

[๑]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๑๖, p. 17.

เขามีความลึกซึ้งอย่างมาก เหมือนคนรักของพระคงคา (gaṅgābhujaṅgavat)[๑]

๒. ตัทธิตกา อารถี ปูรโณปมา[๒] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในคำตัทธิต เช่น

ในสนามรบเขาเสมอพระอาทิตย์ (ambararatnavat)
ในฤดูร้อนซึ่งยากที่จะมองดู[๓]

๓. สมาสกา เสราตี ปูรโณปมา[๔] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ iva กัพท์ และแสดงอุปมาในกำสมาส เช่น

เขาผู้กำจุนโลกด้วยอุบาย ๔ ประการ เหมือนพระวิษณุ (ค้ำจุนโลก) ด้วยพระกรทั้ง ๔ (bhujāirive) ที่ยืดออกไป ที่ระงับผู้ทรนงทั้งหลาย ที่รุ่งเรือง ที่เป็นทิพย์ ที่ไม่เสื่อมซึ่งเป็นที่พำนักแห่งความพิลาสของลักษมี[๕]

---

[๑] Kāv. X. 388, p. 388

gāmbhīryagarimā tasya satyam gaṅgābhujaṅgavat /

[๒] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๑๖, p. 17.

[๓] Kāv. X. 388, p. 388.

durālokaḥ sa samare nidāghāmbararatnavat //

[๔] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๑๖, p. 17.

[๕] Kāv. X. 386, p. 388.

atyāyatāir niyamakāribhir uddhatānām divyāiḥ prabhābhir anapāyamayāir upāyāiḥ /

saurir bhujāirivа caturbhir adaḥ sadа yo lakṣmīvilāsabhavanāir bhuvanam babhāra // 386 //

๔. สมาสคา อารถี ปูรโณปมา[๑] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในกำสมาส เช่น

> ข้าแต่ราชะ ใครเล่าจะไม่ปรารถนาพระองค์ผู้เหมือนต้นไม้ของเทพทั้งหลาย (surataru sadṛśaḥ) ผู้มีเกียรติศักดิ์อันเขาแซ่ซ้องด้วยความยิ่งใหญ่ของความดีที่น่าสรรเสริญ ในส่วนเกี่ยวกับการขยายบางแห่ง ความปรารถนาให้เป็นผลสำเร็จ[๒]

๕. วากยคา เสราถี ปูรโณปมา[๓] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ iva ศัพท์ และแสดงอุปมาในประโยค เช่น

> แม้ในฝันในระหว่างสงคราม เกียรติศักดิ์แห่งชัยชนะจะไม่ทอดทิ้งท่าน เช่นเดียวกับนางผู้มีสามีอยู่ในอำนาจ จะไม่ทอดทิ้ง (สามี) ผู้เป็นที่รัก ผู้เกิดจากอำนาจ[๔]

---

[๑] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๑๖, p. 17.

[๒] Kāv. X. 387, p. 388.

avitathamanorathapathaprathaneṣu pragunagarimagītaśrīḥ /
surataru sadṛśaḥ sa bhavān abhilaṣanīyaḥ kṣitīśvara
na kasya // 387 //

[๓] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๑๖, p. 17.

[๔] Kāv. X. 384, p. 386.

svapne'pi samareṣu tvāṃ vijayaśrīr na muñcati /
prabhāvaprabhavaṃ kāntaṃ svādhīnapatikā yathā // 384 //

๖. วากยกา อารถี ปูรโณปมา[๑] คือ อุปมาที่มีองค์ประกอบครบ มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในประโยค เช่น

> กอกบัวและใบหน้าที่มีความน่ารัก แจ่มใส ชวนให้อุ่นหลงเหมือนรุ่งอรุณแรกเริ่มของนางผู้มีดวงตาสั่นระริก เหมือนตาของกวางที่ตระหนกในยามโกรธย่อมเท่าเทียมกัน ดังนี้ย่อมสร้างความยินดีในหัวใจ[๒]

๗. วากยกา เสราตี ธรรมอุปโตปมา[๓] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม แต่มีคำที่แสดงความหมายของ iva ศัพท์ และแสดงอุปมาในประโยค เช่น

> โดยแท้จริง หัวใจเอย คำพูดกล้ายน้ำอมฤตของเขา ผู้มีโชคดี ผู้บริบูรณ์ด้วยความดีเลิศแห่งความดีที่ไม่ใช่สามัญ น่าปฏิบัติ[๔]

๘. วากยกา อารถี ธรรมอุปโตปมา[๕] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม แต่มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในประโยค เช่น

---

[๑] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๖, p. 17.

[๒] Kāv. X, 385, p. 388.

cakitaharinalolalocanāyāḥ krudhi tarunāruṇatārahārikānti/
sarasijam idam ānanaṃ ca tasyāḥ samam iti cetasi sampadaṃ vidhatte // 385 //

[๓] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X.หลังโศลก ๑๘, p. 18.

[๔] Kāv. X. 389, p. 390.

dhanyasyānany asāmānyasāujanyotkarsaśālinaḥ /
karaṇīyaṃ vacas cetaḥ satyaṃ tasyāmṛtaṃ yathā //389//

[๕] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X.หลังโศลก ๑๘, p. 18.

พระราชาพระองค์นี้ทรงชักดาบแล้วท่องเที่ยวไปในสงคราม
ถูกกองทัพของศัตรูเห็นเท่ากับมฤตยู[๑]

๙. สมาสคา เสราติ ธรรมลุปโตปมา[๒] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม แต่มีคำที่แสดงความหมายของ iva และแสดงอุปมาในสมาส เช่น

เพื่อนเอย ถ้าเพื่อนรู้ว่าความประพฤติของเขาเหมือนดาบ (karavālāiva) คำพูดเปรียบได้กับน้ำอมฤต หัวใจเหมือนยาพิษ เพื่อนจะมีชีวิตอยู่ได้[๓]

๑๐. สมาสคา อารถี ธรรมลุปโตปมา[๔] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม แต่มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในสมาส[๕]

๑๑. ตัทธิตคา อารถี ธรรมลุปโตปมา[๖] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม แต่มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในตัทธิต[๗]

---

[๑] Kāv. X. 390, p. 392.
ākrstakaravālo'sāu samparāye paribhraman /
pratyarthisenayā drstah krtontena samah prabhuh //390//

[๒] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๘, p. 18.

[๓] Kāv. X. 391, p. 392.
karavāla ivācāras tasya vāg amrtopamā /
visakalpam mano vetsi yadi jīvasi tat sakhe//391//

[๔] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๘, p. 18.

[๕] ดูตัวอย่าง Kāv. X. 391, p. 392. ...amrtopamā...

[๖] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๘, p. 18.

[๗] ดูตัวอย่าง Kāv. X. 391, p. 392. ...visakalpam...

๑๒. วากยกา อารถี อุปมานลุปโตปมา[๑] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาน แต่มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในประโยค เช่น

ไม่มีอะไรเลยที่บุคคลเห็นหรือได้ยินอันจะมีค่าเสมอด้วยความงามของโกลง ซึ่งมอบความชื่นชมแห่งอารมณ์อันสูงสุด[๒]

๑๓. สมาสกา อารถี อุปมานลุปโตปมา[๓] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาน แต่มีคำที่แสดงความหมายของ tulya และแสดงอุปมาในสมาส[๔]

๑๔. สมาสกา วาจกลุปโตปมา คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก และแสดงอุปมาในสมาส เช่น

ทิศตะวันออกประดับด้วยดวงจันทร์ผู้เป็นที่พึ่งของดอกบัวกุมุท ผู้ให้ความยินดีแก่นัยเนตร ผู้ชีกเผือดเหมือนแก้มของหญิงที่น่ารัก[๕]

(kāminīgandapāndu)

---

[๑]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. 20, p. 19.

[๒]Kāv. X. 392, p. 392.

saalakaranaparavīsāmasiriviaranam na sarasakavvassa
dīsai ahavā nisammai sarisam asamsamettena //392//

[๓]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. 20, p. 19.

[๔]จาก Kāv. X. 392, p. 392. เปลี่ยน sarasakavvassa เป็น sarasakavvasamam และเปลี่ยน sarisam เป็น nūnam

[๕]Kāv. X. 393, p. 394.

tatah kumudanāthena kāminīgandapāndunā /
netrānandena candrena māhendrī dig alankrtā //393//

๑๕. กวิปกา ธรรมวาจกอุปโตปมา[๑] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรมและอุปมาประติปาทก และแสดงอุปมาด้วยปัจจัยกวิป เช่น vidhavati ในข้อความว่า

> เมื่อหัวใจอยู่ใต้อำนาจของความสุขและความทุกข์ ดวงอาทิตย์จะประพฤติดุจดวงจันทร์ แม้ดวงจันทร์ประพฤติดุจดวงอาทิตย์ และกลางคืน ประพฤติดุจกลางวัน กลางวันประพฤติดุจกลางคืน[๒]

๑๖. สมาสกา ธรรมวาจกอุปโตปมา[๓] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรมและอุปมาประติปาทก และแสดงอุปมาในสมาส เช่น

> ช้างผู้เหมือนพระราชา (rājakuñjarah) รุ่งเรือง เมื่อเข้าร่วมในสงคราม ยากที่จะเอาชนะได้แม้ด้วยรอยแห่งความคิดฝันของศัตรูทั้งหลาย[๔]

๑๗. สมาสกา ธรรโมปมานอุปโตปมา[๕] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรมและอุปมาน แสดงอุปมาในสมาส เช่น

---

[๑]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกบทที่ ๖๑, p. 19.

[๒]Kāv. X. 397. p. 396.

savitā vidhavati vidhur api savitarati tathā dinanti yāminyah /
yāminayanti dināni ca sukhaduhkhavasīkrte manasi//397//

[๓]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลกที่ ๖๑, p. 19.

[๔]Kāv. X. 398, p. 396.

paripanthimanorājyasetairapi durākramah /
samparāyaprāvrtto'sau rājate rājakuñjarah //398//

[๕]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. 21, p. 19.

ผึ้งเอ๋ย เจ้าจะตายเมื่อแสวงหาป่าเกตกิซึ่งเต็มไปด้วยหนาม
เมื่อเจ้าวนเวียนอยู่ เจ้าจะไม่พบสิ่งที่เสมอดอกมาลตี[๑]
(mālaikusumasaricchaṃ)

๑๘. วากยคา อรรโมปมานลุปโตปมา[๒] คือ อุปมาที่ไม่มีสาธารณธรรม และอุปมานแสดงอุปมาในประโยค[๓]

๑๙. สมาสคา ตรีโลปมา[๔] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาน สาธารณธรรมและอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาในสมาส เช่น

นางผู้มีตาประดุจตาของกวาง (mṛganayanā) ผู้เพิ่งย่างเข้าสู่วัยสาว ผู้มีร่างเกิดแต่ความงามอันมีเสน่ห์ ที่เต็มไปด้วยหมู่ศรกามเทพ ดึงดูดใจของพระมุนี[๕](พระศิวะ)

๒๐. กรรมกยัชคา วาจกลุปโตปมา[๖] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาด้วยปัจจัย กยัชในความหมายของวิภัตติที่ ๒ เช่น

---

[๑]Kāv. X. 399, p. 396.

dhundhunnanto marīhisi kaṇṭaakalikāikeaivaṇāih /
mālaikusumasaricchaṃ bhamarabhamanto ṇa pāvihisi//399//

[๒]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. ก่อนโศลก ๖๑, p. 19.

[๓]จาก Kāv. X. 399, p. 396. เปลี่ยน mālaikusumasaricchaṃ เป็น mālaikusumaṇe samaṃ

[๔]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๖๒, p. 20.

[๕]Kāv. X. 401, p. 398.

taruṇimaṇi kṛtāvalokanā lalitavilāsavitīrṇavigrahā /
smarasaravisarāritāntarā mṛganayanā harate muner manaḥ
//401//

[๖]ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๙, p. 18.

เขาผู้มีชื่อเสียงเพราะวีรกรรมอันมหัศจรรย์ปฏิบัติต่อชาวเมือง
เหมือนลูก (sutīyati) ในท่ามกลางสงคราม เขาประพฤติ
ตนเหมือนอยู่ในพระราชฐาน และในสนามรบ ต่อริประพฤติ
เหมือนสตรีเมื่อเห็นการกระทำของเขาผู้ที่มีดาบอยู่ในมือ[๑]

๒๑. อาธารกยัรกา วาจกลุปโตปมา[๒] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาด้วยปัจจัย กยัร ในความหมายวิภัตติที่ ๗[๓]

๒๒. กยังกา วาจกลุปโตปมา[๔] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาด้วยปัจจัย กยัง ในความหมายวิภัตติที่ ๑[๕]

๒๓. กรรมณมุลกา วาจกลุปโตปมา[๖] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาด้วยปัจจัย ณมุล ในความหมายวิภัตติที่ ๒ เช่น

---

[๑] Kāv. X. 395, p. 394.

pāuram sutīyati janam samarāntare'sav antah purīyati vicitracaritracuñcuh /

nārīyate samarasīmni krpānapāner ālokya tasya caritāni sapatnasenā // 395 //

[๒] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๙, p. 18.

[๓] จาก Kāv. X. 395, p. 394. ...antah purīyati /

[๔] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๙, p. 18.

[๕] จาก Kāv. X. 395, p. 394. ...nārīyate...

[๖] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๙, p. 18.

ในการรบปรปักษ์ทั้งหลายเห็นเขาเหมือนดวงอาทิตย์ในฤดูร้อน (nidāghagharmāṃśudarśam) แต่พระราชาองค์นั้นเคลื่อนไปสู่การเคลื่อนไหวของอรชุน[๑]

๒๔. กรรตฤกมุลกา วาจกลุปโตปมา[๒] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก แสดงอุปมาด้วยปัจจัย กมุล ในความหมายวิภัตติที่ ๑[๓]

๒๕. กยังกา วาจโกปเมยลุปโตปมา[๔] คือ อุปมาที่ไม่มีอุปมาประติปาทก และอุปเมยแสดงด้วยปัจจัย กยัง เช่น

เขาผู้มีดวงตาเบิกกว้าง เมื่อเห็นความกล้าหาญของศัตรู มีแขนประดุจกระบองและน่ากลัวเพราะ (ถือ) คาบ เขาทำราวกับผู้มีอาวุธพันเล่ม[๕] (sahasrāyudhīyati)

การแบ่งประเภทของอุปมาโดยเน้นองค์ประกอบ หรือรูปแบบภายนอกนี้ จะเห็นว่า แบ่งเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ประเภท คือ มีองค์ประกอบครบ (ปูรโณปมา) และมีองค์ประกอบไม่ครบ (ลุปโตปมา) แล้วต่างก็แบ่งประเภทย่อย ๆ ออกไปอีก ทั้งนี้ยึดองค์ประกอบเป็นสำคัญ และรองลงมาคือวิธีการแสดงอุปมา ซึ่งพอจะสรุปได้ว่าวิธีการแสดงอุปมานั้นมี ๒ วิธี คือ แสดงอุปมาด้วยศัพท์ เช่น สมาส ตัทธิต ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัย กยัง กมุล เป็นต้น และแสดงอุปมาในประโยค

---

[๑] Kāv. X. 396, p. 394.

[๒] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๑๙, p.18.

[๓] จาก Kāv. X. 396, p. 394. ...pārthasamcāram...

[๔] ดูเปรียบเทียบ Sāh. X. หลังโศลก ๒๑, p. 19.

[๕] Kāv. X. 400; p. 396.
arātivikramālokavikasvaravilocanaḥ /
kṛpāṇodagradordaṇḍaḥ sa sahasrāyudhīyati // 400 //

ลักษณะและความสำคัญของอุปมา

ภาษาแต่ละภาษาจะมีการใช้ความเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นสำนวนประจำในภาษา การเปรียบเทียบนี้มักจะอาศัยพื้นฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชนเจ้าของภาษา หรือมิฉะนั้นก็มักจะอิงเรื่องราวอันเป็นที่รู้จักกันอย่างดีในระหว่างคนในชุมชนนั้น ๆ การเปรียบเทียบนามธรรมกับรูปธรรมเน้นภาพชัดเจนง่ายแก่การเข้าใจ เพราะสิ่งใดก็ตามที่เป็นนามธรรม เป็นความรู้สึกยากจะอธิบายได้ หรือเข้าใจกันได้ จำเป็นที่จะต้องเปรียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือสิ่งที่ปรากฏจริงเป็นที่รู้จักกันอยู่แล้ว

บทประพันธ์สันสกฤตมีลักษณะตายตัว ซึ่งนักเขียนตำราการประพันธ์ได้วางระเบียบแบบแผนไว้อย่างถี่ถ้วน หฤษฎีหนึ่งที่ถือว่า อลังการ อันเป็นเครื่องประดับของคำประพันธ์และทำให้บทประพันธ์มีความสง่างาม เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการประพันธ์ อลังการมีหลายชนิด แต่อุปมาเป็นชนิดหนึ่งที่ถือว่าสำคัญที่สุดในบรรดาอลังการทั้งหลาย จนมีคำกล่าวว่า "อุปมาเป็นเสมือนชีวิตของอลังการ"[๑] ทั้งนี้เพราะบทประพันธ์สันสกฤตนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อสุนทรียภาพเป็นส่วนสำคัญ[๒] ซึ่งนักเขียนหฤษฎีการประพันธ์ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับ กาวฺย (บทประพันธ์) ไว้ว่า "กาวฺย คือ ถ้อยคำที่มีความหมายอันทำให้เกิดความชื่นใจ ทั้งนี้เป็นผลมาจากกวีหลีกเลี่ยงการใช้ถ้อยคำอันไม่เหมาะสม แต่เลือกใช้คำอันไพเราะอันมีความหมายแจ่มชัดและรุ่งโรจน์ รวมทั้งประดับด้วยเครื่องประดับอันมีการสัมผัสอักษรและอุปมา เป็นต้น"[๓] เพราะฉะนั้น อุปมาจึงเป็น

---

[๑] P.V. Kane, History of Sanskrit Poetics, p. 378.

[๒] ปราณี พาพานิช, "สัสกฤตกาวฺยม : ที่มา และความหมายของกวีนิพนธ์สันสกฤต," วารสารธรรมศาสตร์ ๕(กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม ๒๕๑๙) : ๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

กิลปะของการประพันธ์ที่ผู้แต่งพยายามนำมาใช้ในบทประพันธ์ของตน เพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพและจินตนาการ เพื่อที่จะเข้าใจบทประพันธ์และมีอารมณ์ร่วมหรือมีความประทับใจ อันเป็นประสบการณ์ทางสุนทรียภาพที่กวีปรารถนาจะให้เกิดขึ้นในผู้อ่านและผู้ฟังบทประพันธ์ของเขา

ข้อบกพร่องของอุปมา[๑]

การอุปมานั้น ข้อความที่เป็นอุปมานกับอุปเมย จะต้องมีความเหมาะสมกัน ไม่ควรบกพร่องในด้านต่อไปนี้

๑. อุปมาต่างลิงค์ (ภินนลิงโกปมา)
๒. อุปมาต่างพจน์ (ภินนวจโนปมา)
๓. อุปมาเกินตัว (อธิโกปมา)
๔. อุปมาต่ำกว่า (หีโนปมา)

ตัวอย่าง

ดวงจันทร์งดงามราวกับนางหงส์ (เป็นอุปมาต่างลิงค์ เพราะดวงจันทร์ ปุลิงค์และหงส์ สตรีลิงค์) ท้องฟ้าบริสุทธิ์เหมือนสระ (เป็นอุปมาต่างพจน์ ซึ่งท้องฟ้าเป็นเอกพจน์และสระ เป็นพหูพจน์) คนรับใช้ภักดีต่อนายราวกับสุนัข (เป็นอุปมาต่ำกว่า) หิ่งห้อยสว่างเพียงดังดวงอาทิตย์[๒] (เป็นอุปมาเกินตัว)

---

[๑] ดูรายละเอียดใน Kād. II, pp. 142 - 149. และอลังการศาสตร์ หน้า ๒๕ – ๒๖, ดูเปรียบเทียบ พระกัมภีร์สุโพธาลังการ, หน้า ๑๖๕ – ๑๗๔.

[๒] Kād. II. 55, p. 145.

haṃsīva dhavalas candraḥ saraṃsīvāmalaṃ nabhaḥ /
bhartṛbhakto bhaṭaḥ śveva khadyoto bhāti bhānuvat // 55 //